

Російська систематична програма перевиховання та всиновлення дітей з України

14 Лютий 2023

Yale SCHOOL OF PUBLIC HEALTH
Humanitarian Research Lab

© 2023, Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я, Нью-Гейвен

Цей звіт був підготовлений Обсерваторією конфліктів за підтримки Бюро операцій з врегулювання та стабілізації конфліктів Державного Департаменту США. Цей звіт не обов'язково відображає погляди Уряду Сполучених Штатів. Дізнайтеся більше на <https://conflictobservatory.org>.

Доцентом Лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я є д-р Каве Хошнуд. За підготовкою звіту наглядав Натаніель Реймонд, виконавчий директор Лабораторії гуманітарних досліджень, а продюсувала підготовку дослідницька група Лабораторії. Аналіз усіх зображень провела Лабораторія гуманітарних досліджень.

Джерела | Хошнуд Каве, Натаніель А. Реймонд і Кейтлін Н. Говарт та ін., «Російська систематична програма перевиховання та всиновлення дітей з України» 14 лютий 2023 року. Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я: Нью-Хейвен.

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ

Вступ

Федеральний уряд Росії управляє широкомасштабною, систематичною мережею таборів та інших закладів, яка утримувала щонайменше 6 000 дітей з України в межах окупованого Росією Криму та материкової Росії протягом останнього року. Ролі, які відіграли сорок три (43) заклади, були ідентифіковані, а місцезнаходження закладів згодом було перевірено під час складання цього звіту. Ці висновки ґрунтуються на консервативному прочитанні даних, підтверджених на сьогоднішній день і оприлюднених у зв'язку з тривожним характером виявлених тенденцій. Додаткові дані, проаналізовані Лабораторією гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я, свідчать про те, що загальна кількість закладів та дітей, які утримуються, ймовірно, значно вища, ніж можна повідомити в цей час. Тривають подальші слідчі дії.

Ці заклади, схоже, служать цілій низці цілей, включаючи те, що Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я називає «перевихованням», намаганням зробити дітей більш проросійськими в їхніх особистих і політичних поглядах. Деякі з цих закладів знаходяться в Сибіру і вздовж далекосхідного тихоокеанського узбережжя Росії. У цій системі фігурують чотири категорії дітей: (1) діти, які мають батьків або явну сімейну опіку; (2) діти, яких Росія вважає сиротами; (3) діти, які перебували під опікою державних установ України до вторгнення в лютому 2022 року (часто через важкі фізичні або психічні вади); (4) діти, чия опіка є неявною або невизначеною через обставини воєнного часу, спричинені повномасштабним вторгненням Росії в Україну в лютому 2022 року.¹

Дітей із явним статусом опіки, що був наданий до вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, у першу чергу спрямовують у табори перевиховання та подібні заклади. Як ті, хто вважається сиротами, так і ті, хто був під опікою державних установ, здебільшого стають об'єктами депортації на територію Росії для всиновлення та/або влаштування у прийомну сім'ю. Багато дітей, вивезених в табори, відправляються за згодою батьків на узгоджену тривалість днів або тижнів і повертаються батькам, як було заплановано спочатку.

У цих таборах місяцями утримували інших дітей, у тому числі сотні дітей, статус яких невідомий; на момент цього звіту не зрозуміло, чи були вони повернуті їхнім сім'ям. Цей звіт ідентифікував два табори, де запланована дата повернення дітей була відкладена на тижні. У двох інших ідентифікованих таборах повернення дітей було відкладено на невизначений термін. Відокремлення дітей від батьків на невизначений термін, задокументоване в цьому звіті, навіть якщо спочатку була отримана початкова згода на їх тимчасове переселення під час збройного конфлікту, може бути порушенням Конвенції про права дитини. Деякі з передбачуваних дій Федерального уряду Росії та його довірених осіб, детально описаних у цьому звіті, такі як невинуватене прискорення всиновлення та виховання дітей з України під час поточної надзвичайної ситуації, у деяких випадках можуть бути потенційним військовим злочином та злочином проти людяності.

Цей звіт є результатом розслідування Лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я (Yale HRL), члена Обсерваторії конфліктів, яка є проектом Бюро операцій зі стабілізації конфліктів Держдепартаменту США. На сьогодні висновки цього звіту є найбільш детальним публічним описом того, що сталося з дітьми з України, відправленими в ці табори та інші відповідні заклади, починаючи з 24 лютого 2022 року.

Основні висновки

- **Понад 6 000 дітей, які перебувають під опікою Росії:** Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я збирила інформацію про щонайменше 6 000 дітей з України віком від чотирьох місяців до 17 років, які утримувалися в таборах та інших закладах від початку повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Відправлення до цих закладів розпочалося у лютому 2022 року; останні відправлення відбулися у січні 2023 року. Загальна кількість дітей не відома і, ймовірно, значно перевищує 6 000.
- **Щонайменше 43 заклади в мережі:** мережа охоплює щонайменше 43 заклади, ідентифіковані Лабораторією гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я, 41 з яких є вже існуючими літніми таборами в окупованому Росією Криму та Росії. 12 з таборів скупчені навколо Чорного моря, 7 розташовані в окупованому Криму, а 10 - навколо Москви, Казані та Єкатеринбурга. Одинадцять таборів розташовані за 500 миль від кордону України з Росією, включаючи два табори в Сибіру і один на Далекому Сході Росії. Точна кількість закладів, імовірно, значно перевищує 43, ідентифіковані в цьому звіті. Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я ідентифікувала два заклади, пов'язані з депортацією дітей-сиріт: психіатричну лікарню та сімейний центр.
- **Мережа дитячих закладів простягається від окупованого Росією Криму до східного узбережжя Росії:** найдавший табір, який виявило це розслідування, знаходиться в Магаданській області на Далекому Сході Росії поблизу Тихого океану, приблизно в 3,900 милях від кордону України з Російською Федерацією. Табір у Магадані приблизно втричі ближчий до Сполучених Штатів, ніж до кордону України.
- **Основною метою таборів, як видається, є політичне перевиховання:** щонайменше 32 (78%) таборів, ідентифікованих Лабораторією гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я, схоже, беруть участь у систематичних зусиллях з перевиховання, які піддають дітей з України науковій, культурній, патріотичній та/або військовій освіті,

орієнтованій на Росію. Численні табори, схвалені Російською Федерацією, рекламуються як «інтеграційні програми», з очевидною метою інтеграції дітей з України у бачення Урядом Росії національної культури, історії та суспільства. ²

- **Діти з двох таборів були поміщені в прийомні сім'ї в Росії:** Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я ідентифікувала щонайменше два табори, у яких розмістили дітей, які, як стверджувалося, були сиротами й пізніше були поміщені в прийомні сім'ї в Росії. Повідомляється, що двадцять дітей з цих таборів були поміщені в сім'ї в Московській області й зараховані там у місцеві школи. ³
- **Згода отримується під примусом і регулярно порушується:** згода, отримана від батьків на відвідування їхньою дитиною табору, у деяких випадках включала підписання довіреності, у тому числі на неназваного агента. Інші батьки стверджують, що конкретні елементи згоди, яку вони дали, були порушені, такі як термін перебування та процедури возз'єднання зі своїми дітьми. Проте інші батьки нібито відмовлялися відправляти своїх дітей до таборів, але їхні відмови були проігноровані організаторами табору, які все одно записували дітей до таборів. У багатьох випадках здатність батьків надати змістовну згоду може вважатися сумнівною, оскільки умови війни та неясна загроза з боку окупаційних військ є умовами примусу.
- **Призупинено повернення дітей щонайменше з чотирьох таборів:** приблизно в 10% таборів, ідентифікованих Лабораторією гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я, повернення дітей в Україну нібито було призупинено. У двох таборах, «Артек» і «Медвежонок», повернення дітей було припинено на невизначений термін, за словами батьків. «Медвежонок» – один з найбільших ідентифікованих таборів, у якому в певний момент перебувало щонайменше 300 дітей з України. Тамтешні чиновники спочатку сказали батькам дітей, що діти повернуться в кінці літа, але пізніше скасували дату повернення. Сотні дітей з України щонайменше з двох інших таборів, «Лучистий» та «Орльонок», утримувалися або утримуються після запланованої дати повернення; Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я не змогла визначити, скільки з цих дітей возз'єдналися зі своїми батьками. Батьки також розповіли, що не можуть отримати інформацію про статус або місцезнаходження своєї дитини після того, як її повернення було призупинено. Невідомо, скільки українських дітей наразі утримує Росія і скільки їх відпустили до їхніх родин.
- **Задіяні всі рівні Уряду Росії:** ця операція централізовано координується Федеральним урядом Росії і включає всі рівні влади. Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я ідентифікувала кілька десятків федеральних, регіональних і місцевих діячів, безпосередньо залучених до оперативного і політичного обґрунтування програми. Діяльність посадових осіб, імовірно, причетних до операції, включає координацію матеріально-технічного забезпечення (тобто перевезення дітей), збір коштів, збір припасів, безпосереднє управління таборами та просування програми в межах Росії та окупованих районів України. Щонайменше 12 з цих осіб на момент цього звіту не перебувають у санкційних списках США та/або списках міжнародних санкцій.

Передісторія системи дитячих таборів

Росія зайнялася систематичним перевезенням дітей з України в Росію за кілька днів до початку повномасштабного вторгнення в Україну. Ці перші перевезення дітей на початку лютого 2022 року включали групу з 500 нібито дітей-сиріт, «евакуйованих» з Донецької області Росією. Причиною, яку публічно назвав тодішній російський уряд, була нібито загроза наступу українських збройних сил на так звані Донецьку Народну Республіку (ДНР) та Луганську Народну

Республіку (ЛНР).⁴ Як і інші групи сиріт, які пізніше будуть привезені в Росію після повномасштабного вторгнення, деякі були всиновлені сім'ями в Росії.⁵ До початку березня додаткові групи дітей виїдуть з України в табори в Росії під егідою безкоштовних рекреаційних поїздок.⁶

Схоже, що існують три домінуючі скоординовані державою наративи, для яких дітей з України переселили до Росії: (1) «евакуація» дітей-сиріт та державних підопічних з українських закладів, підконтрольних Росії після лютого 2022 року, та із закладів, які вже перебували під контролем довірених осіб Росії до вторгнення; (2) переселення дітей до таборів, часто за початковою згодою батьків та опікунів; і (3) переміщення дітей до Росії для надання передбачуваної медичної допомоги, включаючи дітей, які до лютого 2022 року проживали в державних закладах України, які перейшли під контроль Росії.

Табори та інші заклади, що утримують дітей з України, є частиною системи, централізовано скоординованої посадовими особами Федерального уряду Росії. Управління цими закладами та логістичними ланцюгами, які їх підтримують, покладене на регіональних та місцевих чиновників, підтримуваних членами громадянського суспільства та приватного сектору Росії. Президент Росії Володимир Путін особисто призначив багатьох фігурантів, причетних до цієї програми, і публічно підтримує їхні зусилля.

Явним лідером цієї багатогранної операції на федеральному рівні є Марія Львова-Белова, Уповноважений президента з прав дитини в РФ. У цей час вона знаходиться під санкціями США за її причетність до цієї діяльності.⁷ 7 січня 2023 року президент Путін доручив комісару Львова-Беловій «вжити додаткових заходів для виявлення неповнолітніх», які проживають на окупованих територіях, «залишилися без піклування батьків, і оперативного надати їм державну соціальну допомогу, а також надати таким особам соціальну підтримку, встановлену законодавством РФ».⁸ Крім того, у своїй новорічній промові Путін подякував громадянам Росії за відправку на свята «дітей з нових суб'єктів РФ».⁹

Довірені посадові особи Росії привозять українських дітей з окупованих Росією регіонів до літніх таборів на території Росії, починаючи з 2014 року.¹⁰ Деякі з тих же закладів, які приймали дітей з 2014 року, продовжують приймати дітей, привезених до Росії, починаючи з лютого 2022 року.¹¹ Поточні операції, однак, відрізняються своєю чіткою метою, очевидним географічним масштабом, невизначеною тривалістю, логістичною складністю, широтою офіційної участі та кількістю залучених дітей. З лютого 2022 року Росія та її довірені особи розширили просування «табірних канікул» у Росії та окупованому Росією Криму на нещодавно окуповані території. Заяви високопоставлених регіональних чиновників дають зрозуміти, що ці табірні програми покликані «інтегрувати» дітей з нещодавно окупованих територій у російське життя та забезпечити засвоєння версії російської історії, культури та суспільства, яка служить політичним інтересам Уряду Росії.¹² У деяких випадках діти також проходять військову освіту і навчання.¹³ (Див . *підрозділ 2.*)

Як і у випадку осіб, визнаних Росією сиротами, так і у випадку дітей, які проживають у державних установах, призначений Росією інституційний орган або окупаційний орган вищого рівня спрямовує передачу українських дітей до окупованого Росією Криму чи Росії.¹⁴ Принаймні в одному випадку діти, чий статус опіки був невідомий, були переселені на територію Росії для влаштування в прийомні сім'ї та можливого всиновлення.¹⁵ Багато з цих переселень координуються федеральними чиновниками і проводяться спільно з регіональними лідерами Росії та довіреними посадовими особами. Дітей перевозили автобусами, поїздами, комерційними літаками і, принаймні, в одному випадку, Повітряно-космічними силами Росії.¹⁶ Передбачувані діти-сироти та інші діти з державних установ України іноді тимчасово розміщуються в таборах і так званих сімейних центрах, які є шляховими точками під час перевезення.¹⁷

Уряд України та вищі посадові особи з прав людини в Організації Об'єднаних Націй вже майже рік б'ють на сполох з приводу цієї діяльності. У червні 2022 року тодішня генеральна прокурорка України Ірина Венедіктова сказала журналістам: «З перших днів війни ми почали цю справу про геноцид.... Тому для нас дуже важлива ця насильницька передача дітей». ¹⁸ Тодішній Верховний комісар ООН з прав людини Мішель Бачелет аналогічним чином повідомила Раді Безпеки в червні 2022 року, що Управління Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ) розслідує плани насильницької депортації дітей з України до Росії, "які, схоже, не включають кроки для возз'єднання сім'ї або не поважають найкращі інтереси дитини". ¹⁹ У вересні 2022 року помічник Генерального секретаря ООН з прав людини Ільзе Брандс Кехріс повідомив Раді Безпеки ООН, що бачив «... достовірні звинувачення в тому, що російські війська відправили українських дітей до Росії на всиновлення в рамках більш масштабної програми примусового переселення та депортації". ²⁰ 27 січня 2023 року Верховний комісар ООН у справах біженців Філіппо Гранді сказав: «Надання [дітям з України російського] громадянства або їх усиновлення суперечить фундаментальним принципам захисту дітей в умовах війни.... Це те, що відбувається в Росії і не повинно відбуватися". Він додав, що його офіс не зміг оцінити кількість українських дітей, доступних для всиновлення в Росії через обмежений доступ: "Ми весь час шукаємо доступ, і доступ був досить рідкісним, спорадичним і не безперешкодним, якщо ви розумієте, що я маю на увазі". ²¹

Методологія

Методологія розслідування, використана в цьому звіті, спирається на великі дослідження відкритих джерел. Цей процес включає агрегування та перехресну перевірку кількох джерел для розуміння системи переміщень, таборів, перевиховання, усиновлення та прийомних сімей. Заклади, які нібито приймають дітей з України, були ідентифіковані за допомогою дописів у соціальних мережах, урядових оголошень та публікацій, а також новинних звітів. Місця розташування цих таборів та пов'язаних з ними закладів потім геолокувалися шляхом посилання на фотографії, відео та описи дітей з України на місці на основі довідкових фотографій на веб-сайті табору або створених користувачами фотографій на картографічних сайтах (наприклад, Яндекс Карти). Інформація про діяльність на цих об'єктах та досвід дітей та батьків також була зібрана, проаналізована та перевірена багатьма дослідниками. Кожна локація та тематична претензія вимагала незалежного узгодження з боку принаймні двох дослідників, щоб бути включеною до цього звіту. Спеціально зібрані супутникові знімки з дуже високою роздільною здатністю (VHR) були використані для перевірки та підтвердження цих тверджень шляхом ідентифікації відповідних видимих компонентів, таких як активність у місці протягом відповідного періоду.

Ті, хто полегшує цю систему, часто були чітко ідентифіковані в матеріалах відкритих джерел, зібраних за допомогою вищезазначених кроків. У багатьох випадках інформація, що пов'язує чиновників, адміністраторів таборів, а також представників громадянського суспільства та приватного сектору з таборами, є *первинним* доказом їхньої участі. Багато офіційних осіб відзначають свою причетність до публікацій у соціальних мережах, дають інтерв'ю російським ЗМІ або позують на фотографіях з дітьми з України в таборах та закладах на підконтрольній Росії території. Коли офіційні особи, за їхніми словами, не беруть участі в цій програмі, для перевірки їхньої причетності потрібно кілька надійних джерел.

Методологія, використана для цього звіту, має явну перевагу у зборі даних, початково не призначених для дослідників, прокурорів чи інших осіб, які документують імовірні зловживання. Ця методологія має обмеження. Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я неприховано покладається на інформацію з відкритих джерел для виконання своєї роботи і не проводить інтерв'ю зі свідками або жертвами. Коли аналітики не можуть визначити, чи повернулася дитина додому, може бути важко визначити, хто опікується

дитиною, лише за допомогою матеріалів з відкритих джерел. 43 заклади, ідентифіковані в цьому звіті, представляють лише ті, щодо яких були доступні дані для встановлення їх місцезнаходження та присутності дітей з України для достатньої впевненості на момент публікації (див. *Додаток I* для більш детальної інформації про методологію та обмеження). Тривають подальші слідчі дії.

Аналогічно, обмежений доступ громадськості до цих закладів та дітей з України, які там утримуються, призводить до отримання конкретної інформації про умови та заходи в таборах, що надходить переважно від посадових осіб, які наглядають за системою. Інформація, яка негативно впливає на цю діяльність, навряд чи буде повідомлена цими посадовими особами. Сім'ї, яким або повернули їхніх дітей, або вони самі забрали їх із таборів, іноді публічно діляться досвідом своїх дітей, але ці випадки, зрозуміло, рідкісні. Багато сімей в Україні не хочуть публічно ділитися своїм досвідом, оскільки побоюються, що їх сприйматимуть як колаборантів із Росією. Ті, хто живе під російською окупацією, також можуть не повідомляти про погане поводження через страх репресій з боку російських військ. Деякі особливо чутливі теми, такі як сексуальне та гендерно-обумовлене насильство, ймовірно, будуть регулярно замовчувані через культурну стигму та ризик помсти.

Усі матеріали з відкритих джерел українською або російською мовами спочатку були перекладені Google або DeepL, а згодом перевірені мовним експертом. Назви таборів у Росії транслітеровані, а не перекладені з російської.

Юридичний аналіз і рекомендації

Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН) прийняла Резолюцію РБ ООН 1261 у 1999 році, в якій детально описано шість грубих порушень проти дітей під час збройного конфлікту.²² Ці шість серйозних порушень взято з прийнятих інструментів та основоположних принципів міжнародного гуманітарного права, міжнародного права в області прав людини та міжнародної правомірності, включаючи Чотири Женевські конвенції та їх додаткові протоколи, Римський статут та Конвенцію про права дитини.²³ Грубим порушенням 5 є викрадення дітей як державними, так і недержавними суб'єктами як під час міждержавної, так і під час внутрішньодержавної війни.²⁴ Виданий 2013 року робочий документ Організації Об'єднаних Націй про правові основи шести грубих порушень пояснює, чому викрадення дітей під час збройного конфлікту є грубим порушенням:

Викрадення або вилучення дітей проти їхньої волі або волі їхніх повнолітніх опікунів тимчасово або постійно і без належної причини є незаконним відповідно до міжнародного права. Це може бути грубим порушенням Женевських конвенцій, а за певних обставин – воєнними злочинами та злочинами проти людяності.²⁵

Дії Російської Федерації з моменту її повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022 року можуть бути грубим порушенням, являючи собою викрадення дітей під час збройного конфлікту. Поспішне всиновлення та перевиховання дітей у надзвичайних ситуаціях; переміщення дітей через міжнародні кордони без необхідності; утримання дітей без зв'язку із зовнішнім світом і їхніми сім'ями; тривала опіка над дітьми, навіть якщо в кінцевому підсумку тимчасова, без явної згоди батьків у кожному конкретному випадку; політична індоктринація та (в деяких випадках) військове виховання неповнолітніх можуть бути потенційними порушеннями Конвенції про права дитини та Женевської конвенції.²⁶

У цей час Росія повинна розглядатися як така, що порушує її зобов'язання за кількома міжнародними договорами та інструментами, учасником яких вона є. Росія може легко і швидко зробити наступні чотири кроки для просування до дотримання міжнародного гуманітарного права і прав людини, пов'язаних із поводженням з дітьми під час збройного конфлікту:

- Росія повинна створити реєстр усіх дітей з України, які зараз перебувають під її опікою, та поділитися ним з урядом України та всіма відповідними міжурядовими організаціями, відповідальними за захист дітей та відновлення родинних зв'язків;
- Усім українським дітям у Росії або на окупованій Росією території, яких було розлучено з батьками або законними опікунами, повинна бути надана можливість негайно спілкуватися з членами сім'ї за їхнім вибором;
- Усиновлення та інші форми переміщення дітей з України в новий дім Росією та її довіреними особами мають бути негайно припинені. Усі записи про усиновлення, судові рішення та інші відповідні документи, сформовані російським урядом, пов'язані з дітьми України з початку 2022 року по теперішній час, повинні бути негайно передані відповідним міжурядовим органам; і
- Нейтральна міжурядова організація повинна отримати негайний і вільний доступ з боку Росії до місць, ідентифікованих у цьому звіті, та інших закладів, у яких утримуються діти з України на території Росії та окупованої Росією території, для зустрічей з утримуваними там дітьми та проведення безперешкодних перевірок закладів.